

AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİNİN KORİFEYİ

Özündən sonra silinməz izlər qoyan, böyük şəxsiyyətlər daim gələcək nəsillərin yaddaşında yaşayır. Görkəmli dilçi-alim, məşhur türkoloq, əlifba islahatçısı, layiqli vətəndaş, mübariz ictimai xadim Afad Qurbanov da belə şəxsiyyətlərdəndir.

Azərbaycanın hazırkı əlifbasının müəllifi və islahatçısı, milli və beynəlxalq akademiya-ların akademiki, dünyanın bir çox linqvistik və onomastik elmi təşkilatlarının həqiqi və ya fəxri üzvü, SSRİ Elmlər Akademiyasının Sovet Türkoloqları Komitəsinin sədr müavini, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının üzvü, Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, filologiya elmləri doktoru, professor Afad Qurbanov uzun illər bütün qüvvə və bacarığını dilimizin hərtərəfli tədqiqinə və təbliğinə, yüksəkixtisaslı elmi-pedaqoji kadrların, alimlərin yetişdirilməsinə həsr etmişdir. Onun ömür kitabını vərəqləyəndə gözlərimiz önündə istedadlı bir linqvist-alim, fədakar müəllim, müdrik bir insan canlanır. O, orta məktəb müəllimliyindən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının üzvlüyünədək şərəfli bir həyat yolu keçmiş, gələcək nəsillərə nümunə ola biləcək dəyərli və mənalı bir ömür yaşamışdır.

Səmimiyyət, təbiilik, qayğıkeşlik, mərdlik, tələbkarlıq, prinsipiallıq onun təbiətindən doğan ali keyfiyyətlərindən idi. A.Qurbanov öz alim fərdiyyətini təsdiq edən, özünü yaxşı mənada başqalarından fərqləndirən bilən alim idi. Həmişə tədqiqat axtarırları, elmi təfəkkür və düşüncələrlə zəngin olan A.Qurbanov ömrünün sonunadək alim həyatının və elmi fəaliyyətinin zirvəsində idi.

Dilçiliyin bir sıra sahələrinin əsasını qoymuş, filoloji məktəb yaratmış Afad Qurbanov çox zəngin və məhsuldar bir yaradıcılığa malik idi. Onun elmi fəaliyyət sahəsi rəngarəng, tədqiqat meydanı geniş və əhatəli olmuşdur. Azərbaycan dilçiliyinin elə bir sahəsi yoxdur ki, alim onu araşdırmasın və ona öz münasibətini bildirməsin. Onun çoxlu sayda əsərləri elmiliyi, professionalığı ilə seçilir, müəllifin dərin, sərrast elmi təfəkküründən xəbər verir. Alimin ümumi, türkoloji və Azərbaycan dilçiliyinin tədqiqatlarına dair 70-dən artıq kitabı, dərsliyi, monoqrafiyası, 500-dən çox elmi-metodik məqaləsi nəşr edilmişdir. Alimin bütün əsərləri Azərbaycan dilçiliyində mövcud problemlərin həllinə kömək etmişdir. Bu əsərlərin bir qismi müxtəlif mükafatlara layiq görülmüş, bir qismi isə xarici ölkələrdə, o cümlədən Rusiya, Türkiyə və başqa dövlətlərin mətbuatında dərc edilmişdir. Onun ikicildlik "Ümumi dilçilik", "Müasir Azərbaycan ədəbi dili", "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" və s. kitabları milli və dünya dilçilik xəzinəsinin ən kamil və dəyərli incilərindəndir. Afad Qurbanov yazdığı əsərlərə görə dövlət tərəfindən təltif edilmiş az sayda dilçi alimlərimizdən biridir. O, dövlət mükafatına çoxsaylı əsərlərindən ancaq birinə - ikicildlik "Azərbaycan dilinin onomalogiyası" monoqrafiyasına görə layiq görülmüşdür.

A.Qurbanov istedadlı alim və peşəkar müəllim olmaqla yanaşı, həm də fəal təşkilatçı xadim idi. O, müxtəlif vəzifələrdə işlədiyi dövrdə yüksək təşkilatçılıq bacarığı nümayiş etdirmiş, 1990-1995-ci illərdə isə Azərbaycan Parlamentinin deputatı kimi fəaliyyəti xalq və dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. 1992-ci ildə məhz Afad Qurbanovun təşəbbüsü ilə bir qrup xalq deputatı ulu öndərimiz Heydər Əliyevə qarşı təzyiqləri pisləyən bəyanatla çıxış etmişlər. Bəyanatda Heydər Əliyevin dövlət xadimi, görkəmli şəxsiyyət kimi xalqımız qarşısındakı xidmətləri, Azərbaycan tarixində tutduğu yer göstərilmişdir.

Afad Məhəmməd oğlu Qurbanov 1929-cu il

yanvarın 10-da Qərbi Azərbaycanın Kalinino rayonunun Qızıl Şəfəq kəndində yüksək rütbəli hərbi ailəsində anadan olmuşdur. O, orta təhsilini Ermənistanın Qızıl Şəfəq və İlməzli məktəblərində almışdır. Mühəribə illərindəki kədr qıtlığı, habelə onun savadı və təşkilatçılıq bacarığı nəzərə alınaraq 1945-ci ildə 16 yaşlı yeniyetmə Qızıl Şəfəq yeddiillik məktəbinin direktoru və Azərbaycan dili müəllimi təyin edilmişdir. Məhz həmin ildən Afad Qurbanov pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. Gənc yaşlarından məktəb direktoru, həm də müəllim kimi gərgin fəaliyyət göstərən Afad Qurbanov 1946-cı ildə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə İkinci Dünya müharibəsinin veteranı medalı ilə təltif edilmişdir.

Sonradan 1948-ci ildə Gürcüstan Müəllimlər İnstitutunu fərqlənmə diplomu ilə bitirən Afad Qurbanovu Başkeçid rayonundakı Kruzman yeddiillik kənd məktəbinə direktor, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi təyin etmişlər. Təhsilini davam etdirmək məqsədi ilə o, öz xahişi ilə vəzifədən azad olunaraq elə həmin il Bakıya gəlmiş və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuşdur.

1951-ci ildə təhsilini fərqlənmə diplomu ilə başa vuran Afad Qurbanovun dərin bilik və bacarığına bələd olan Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri, professor Əbdülezəl Dəmirçizadə onun institutda saxlanılması üçün rektorluğa müraciət etmişdir. Lakin bu müraciətə əhəmiyyət verilməmiş, dilçilik üzrə aspiranturaya yer ayrılmamış və Afad müəllim bir müddət orta məktəbdə fəaliyyət göstərməli olmuşdur.

Afad Qurbanov savadına, təşkilatçılıq bacarığına görə Gürcüstan Maarif Nazirliyi tərəfindən azərbaycanlıların ən böyük təhsil ocağı olan Başkeçid rayonundakı Hamamlı kənd orta məktəbinin direktoru vəzifəsinə təyin edilmişdir. İyirmi iki yaşlı gəncin iki mindən artıq şagirdi, onlarca müəllimi olan böyük təhsil ocağına rəhbərlik etməsi nadir hadisə idi. Afad Qurbanov ona göstərilən etimadı ləyaqətlə doğrultmuş və direktor işlədiyi dörd il ərzində Hamamlı orta məktəbini qabaqcıl təhsil ocaqları sırasına çıxarmışdır.

Bununla kifayətlənməyən Afad Qurbanov elm-təhsil yolunu seçmiş, A.S.Puşkin adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunda qısamüddətli müəllimlik fəaliyyətindən sonra 1956-cı ildə Bakıya qayıtmış və elə həmin il Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dilçiliyi kafed-

rasında aspiranturaya daxil olmuşdur. Eyni zamanda Bakı Ali Partiya Məktəbində və Azərbaycan Dövlət Dillər İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasında müəllimlik fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Afad Qurbanov aspiranturada oxuyarkən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Ə.Dəmirçizadənin elmi rəhbərliyi altında Səməd Vurğunun dramaturgiyasının dil üzərində tədqiqat işləri aparmış, elmi işini vaxtından əvvəl yazıb qurtardığı üçün rektorluq tərəfindən mükafatlandırılmış və institutda saxlanılmışdır.

Afad Qurbanov 1962-ci ildə S.Vurğunun "Va-qif" pyesinin dili və üslubu mövzusunda namizədlik, 1968-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının İctimai elmlər bölməsində "Müasir Azərbaycan ədəbi dili" mövzusunda doktorluq dissertasiyalarını uğurla müdafiə etmişdir. 1970-ci ildə Ali Attestasiya Komissiyası Afad Qurbanovu professor vəzifəsinə layiq görmüşdür.

Afad Qurbanov 1959-cu ildən Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında assistent, müəllim, 1965-ci ildən dosent vəzifələrində çalışmışdır. Dərin elmi biliyi və yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətinə görə Afad Qurbanova həmişə etimad göstərilmişdir. O, 1967-1981-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsinin dekan müavini, 13 il dekanı işləmiş, 1981-1989-cu illərdə İnstitutun rektoru vəzifəsində çalışmış, həmin dövrdə də Filologiya Elmləri üzrə Müdafiə Şurasının və Pedaqogika Elmləri üzrə Müdafiə Şurasının sədri olmuşdur. Afad Qurbanov 1979-cu ildən həyatının sonuna kimi, 30 il Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

Afad Qurbanov 1979-cu ildən "Azərbaycan toponimlər" lüğəti ensiklopedik nəşrinin, "Dil və ədəbiyyat" məcmuəsinin, "Elm və həyat" jurnalının, "Təhsil və Türkologiya" jurnalının redaksiya heyətinin üzvü, "Dilçilik" elmi-linqvistik və "Onomastika" elmi-onomastik jurnalının təsisçisi, baş redaktoru olmuşdur.

1970-ci ildən başlayaraq Afad Qurbanov Azərbaycan elminin inkişafında və yüksəkixtisaslı elmi və pedaqoji kadrların hazırlanmasında xidmətlərinə görə dəfələrlə həm ölkə başçısı, həm də Ali Sovetin Rəyasət Heyəti, Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti və Təhsil Nazirliyi tərəfindən Fəxri fərmanlara, təltiflərə layiq görülmüşdür.

Afad Qurbanov 1983-cü ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmiş, yeganə dilçi alim olmuşdur ki, 1988-ci ildən namizədliyi SSRİ Elmlər Akademiyası tərəfindən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvlüyünə irəli sürülmüşdür.

1992-2000-ci illərdə görkəmli alim Azərbaycan Milli Yaradıcılıq Akademiyasının, Beynəlxalq Pedaqoji Elmlər Akademiyasının, Rusiya Pedaqoji və Sosial Elmlər Akademiyasının, Nyu-York Akademiyasının akademiki, Türk Dil Qurumunun şərəfli üzvü, Sürətli Türk Dili Məclisinin həqiqi üzvü, Belçika Onomastika Cəmiy-

yətinin, Finlandiyanın Fin-Uqor Cəmiyyətinin və digər təşkilatların həqiqi və ya fəxri üzvü seçilmişdir.

Böyük alimin 1987-ci ildə ABŞ-ın İndiana Universitetində keçirilən Türk Tədqiqatları üzrə İkinci Beynəlxalq Konfransında "Azərbaycan onomastikası sahəsində elmi tədqiqatlar" mövzusunda məruzəsi, 1989-cu ildə isə Norveçin Ural-Altay İnstitutu tərəfindən Oslo şəhərində keçirilən Daimi Beynəlxalq Altayşünaslıq Konfransının 32-ci iclasında "Kutianlar və onların şəxsi adları" adlı məruzəsi dinlənilmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində ümumdilçilik problemləri sahəsindəki ilk və yeganə sanballı elmi araşdırmalar, türkoloji dilçilik sahəsində əsaslı tədqiqatlar, onomastika elmi məktəbinin yaradılması, habelə Azərbaycanda əlifba islahatı və hazırkı əlifbamızın hazırlanması professor Afad Qurbanovun adı ilə bağlıdır. Onun yazdığı ikicildlik "Ümumi dilçilik", "Azərbaycan onomalogiyasının əsasları" adlı kitabları milli zəmində yazılmış ilk dərslik və monoqrafiyalar kimi çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycanda ümumi dilçiliyə aid müxtəlif tipli əsərlər yazılmasına baxmayaraq, dilçiliyin bu sahəsi konseptual səviyyəyə yüksələ bilməmiş, kitablar qəliz dildə yazılmış və ümumi dilçiliyin bütün sahələrini tam əhatə etməmişdi. Azərbaycan dilçiliyində ümumdilçilik problemləri sahəsindəki ilk sanballı elmi əsərləri, kitabları, dərslikləri, dərs vəsaitlərini, tədris proqramlarını Afad Qurbanov yazmışdır. "Ümumi dilçilik məsələləri" dərs vəsaiti (1972), "Dilçiliyin sistemi", "Dilçiliyin tarixi" əsərləri (1976), "Ümumi dilçilik" dərsliyi (1977), ikicildlik "Ümumi dilçilik" monoqrafiyası (1989, 1993, 2004, 2010), habelə rus və türk dillərində kitabları, 1977-ci ildən bu günə kimi istifadə olunan "Ümumi dilçilik" adlı kitabı Azərbaycan pedaqoji təhsil müəssisələri üçün milli zəmində yazılmış ilk və yeganə dərslik kimi aktuallığını saxlamaqdadır.

Afad Qurbanov XX əsrin görkəmli türkoloq dilçilərindəndir. O, türkologiyanın digər korifeyləri - akademik Kononov, Teneşev, Şerbak ilə birgə zamanında türkologiyanın inkişafına öz tarixi töhfəsini vermişdir. Onun "Türkoloji dilçilik" monoqrafiyası, "Türk antroponimlərinin inkişaf dövrləri", "Ümumtürk antroponimiyası tarixi", "Türkoloji dilçiliyə dair bibliografiya", "Türk xalqlarında advermə ənənələri", "Qədim türk adları", "Ortaq türk dili" və s. kitabları fədakar alimin yorulmaz axtarırlarının nəticəsi olmuşdur.

Azərbaycanın dilçilik tarixində elmi məktəb yaratmış az sayda dillərimiz mövcuddur. XX əsrin ikinci yarısı Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında xüsusi mərhələ hesab olunur və bu mərhələdə Azərbaycan onomalogiyasının müstəqil nəzəri dilçilik şöbəsinin elmi məktəb kimi formalaşması bilavasitə Afad Qurbanovun adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır. Alimin dilçiliyin bütün sahələrində, əsasən, ümumdilçilik, türkologiya və onomalogiya ilə bağlı tədqiqatları təkcə ölkəmizdə deyil, onun hüduudlarından kənarda da öyrənilir, oxunur və tədris edilir.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ölkəmizdə əlifba islahatının aparılmasında Afad Qur-

banovun Azərbaycan Əlifba Komissiyasının sədri və yeni latın qrafikalı əlifbanın müəllifi kimi böyük xidmətləri olmuşdur. İstedadlı alim, bacarıqlı təşkilatçı olan Afad Qurbanov bütün qüvvə və bacarığını xalqın arzu və istəklərini əks etdirən bu mühüm işə - Azərbaycan əlifbasının yeni latın qrafikasına keçməsinə həsr etmişdir. Xalqın milli sərvəti olan bugünkü əlifba bu yorulmaz insanın, fəal vətəndaşın, görkəmli dilçi alim Afad Qurbanovun elmi və ictimai fəaliyyətinin bəhrəsi kimi Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi töhfələrinəndir.

Afad Qurbanovun həyatının böyük bir hissəsi - qırx ili SSRİ və Azərbaycan Elmlər Akademiyası ilə bağlı olub. O, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü kimi elmi yaradıcılıq fəaliyyətini Elmlər Akademiyası ilə sıx əlaqəli aparmaqla dilçilik elminin inkişaf etdirilməsində öz səylərini əsirgəməmişdir.

Afad Qurbanov Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının əksər komissiyalarının işinə cəlb olunan nadir üzvlərindən idi. O, AMEA-nın Terminologiya Komitəsinin, Dövlət dili haqqında qanun layihəsinin hazırlanması ilə bağlı Komissiyanın, Adlar və Soyadlar üzrə Xüsusi Komissiyasının, İctimai elmlər üzrə Əlaqələndirmə Şurasının, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Elmi Şurasının, Müdafiə Şurasının, Elmlər Akademiyasının strukturunun təkmilləşdirilməsi və yeni nizamnamə layihəsinin hazırlanması üzrə Komissiyasının və digər bir çox komissiyaların fəal üzvü olmuş, gərgin və səmərəli fəaliyyəti, yüksək elmi-təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə seçilmişdir.

XX əsr Azərbaycan dilçiliyinin korifeyi Afad Qurbanovun Azərbaycan dilçilik elminə verdiyi töhfələr, əsasını qoyduğu Azərbaycan onomalogiyası elmi məktəbi, yazdığı çoxsaylı sanballı əsərlər, hazırladığı və bu gün istifadə etdiyimiz latın qrafikalı əlifba, yetişdirdiyi yüksəkixtisaslı elmi-pedaqoji kadrlar xalqa təmənnasız xidmətin, yüksək mənada vətəndaşlığın, fədakar alim fəaliyyətinin parlaq nümunəsidir. Afad Qurbanov Azərbaycan dilçilik elmi salnaməsində ən şərəfli yerlərdən birini tutur.

İsmayıl MƏMMƏDLİ,
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Tətbiqi
Dilçilik Şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor.